

ПРЕЗИДЕНТ ФРАНКЛІН РУЗВЕЛЬТ І ЙОГО “НОВИЙ КУРС” РЕФОРМ

В період “Великої Депресії”- світової економічної кризи 1929 – 1933 років, що прокотилася країнами ліберально-демократичної орієнтації, чи не найбільше були вражені Сполучені Штати Америки. Рівень безробіття досяг тут 23.6%. Акції промислових компаній США втратили 80% вартості, порівняно з рівнями 1930 року. Рівень добробуту громадян впав до найнижчої відмітки. Незаможні громадяни опинилися перед загрозою голоду. Після обрання президентом США Франкліна Делано Рузвельта у 1933 р. розпочалися великомасштабні реформи, що увійшли в історію під назвою “Новий курс Рузвельта”. Це був перший, масштабний приклад втручання держави в економіку капіталістичної країни ліберально-демократичної орієнтації. Було запроваджено державне централізоване планування і стимулювання економіки США. Вперше, на державному рівні, було сформовано антимонопольне законодавство. Необхідність реформ була викликана не падінням виробництва а навпаки – надвиробництвом, що призвело до глибокої економічної кризи. “Новий курс Рузвельта” показав що і в країнах вільного підприємництва економіка має бути контрольована і обмежувана державним управлінням. Висвітленню цих реформ і присвячена дана стаття.

Ключові слова: *“Новий курс Рузвельта”, “Велика Депресія”, ліберально-демократична орієнтація, державне централізоване планування і стимулювання економіки, антимонопольне законодавство, надвиробництво.*

В период “Большой Депрессии” – мирового экономического кризиса 1929 – 1933 годов, прокатившегося странами либерально – демократической ориентации, наиболее были поражены Соединённые Штаты Америки. Уровень безработицы достиг тут 23.6 %. Акции промышленных предприятий США потеряли 80 % стоимости по сравнению с уровнем 1930 года. Уровень благосостояния граждан упал до самой низкой отметки. Необеспеченные граждане оказались перед угрозой голоду. После избрания президентом США Франкліна Делано Рузвельта в 1933 г. начались широкомасштабные реформы, вошедшие в историю под названием “Новый курс Рузвельта”. Это был масштабный пример вмешательства государства в экономику капиталистической страны либерально-демократической ориентации. Было внедрено государственное централизованное управление и стимулирование экономики США. Впервые, на государственном уровне, было сформулировано антимонопольное законодательство. Необходимость реформ было вызвано не падением производства, а наоборот – перепроизводством, что привело к глубокому экономическому кризису. “Новый курс Рузвельта” показал, что и в странах свободного предпринимательства экономика должна контролироваться и ограничиваться государственным управлением. Освещению этих реформ и предназначена данная статья.

Ключевые слова: *“Новый курс Рузвельта”, “Большая Депрессия”, либерально – демократическая ориентация, государственное централизованное планирование и стимулирование экономики, антимонопольное законодательство, перепроизводство.*

During the "Great Depression", the global economic crisis of 1929 – 1933, which has swept the countries of the liberal-democratic orientation, the United States were among those the most affected. The unemployment rate reached 23.6% here. Shares of industrial companies of the United States lost 80% of their cost compared to the levels of 1930. Wellbeing level of citizens fell to the lowest point. Poor citizens faced the threat of hunger. After the election of Franklin Delano Roosevelt as the U.S. President in 1933, there began large scale reforms that became known under the name of "Roosevelt's New Deal." This was the first large scale example of government interference in the economy of a capitalist country of liberal-democratic orientation. Centralized state planning and U.S. economy stimulus were introduced. Antitrust laws were constituted for the first time at the national level. The need for reforms was caused not by falling of production, but vice versa – by overproduction, which led to a deep economic crisis. "Roosevelt's New Deal" has shown that economy should be controlled and limited by

the state regulation in the countries of free enterprise as well. This article is devoted to the coverage of these reforms.

Keywords: *"New Deal" reforms and President Franklin Roosevelt, "Great Depression", of the liberal-democratic orientation, Centralized state planning and U.S. economy stimulus were introduced, Antitrust laws, by overproduction.*

Постановка проблеми. В даній статті робиться спроба показати роль і місце держави в управлінні економічними процесами, в умовах ліберально-демократичної орієнтації суспільства, на прикладі Сполучених Штатів Америки періоду президентства Франкліна Делано Рузвельта, його *"Нового курсу"*.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вбачається, що останньою публікацією по темі є курс лекцій, авторства Ригіної О.М. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки: Новітній час (1914–2008 рр.), кандидата юридичних наук Львівського національного університету ім.І. Франка – 325 с. В посібнику мається розділ 7 *"Новий курс"* Ф.Д.Рузвельта з ґрунтовним висвітленням реформ як політико – правових заходів держави здійснюваних під керівництвом президента Ф.Д.Рузвельта. Із закордонних видань слід відзначити працю Іваняна Е.А. Історія США: посібник для ВНЗ, М.: Дрофа, 2006 р. – 571 с. теж з докладним описом реформ Ф.Д.Рузвельта.

Виклад основного матеріалу. У 1933 р. президентом США був обраний Франклін Делано Рузвельт (1882–1945 рр.). До цього моменту становище у країні стало надзвичайним. Для виходу з нього були потрібні неординарні заходи. Урядом Рузвельта були здійснені великомасштабні реформи, які увійшли в історію під назвою *"Новий курс Рузвельта"*. Незважаючи на те що *"Новий курс"* не був заздалегідь обміркованою системою нововведень, він являє собою одну з найвідоміших і найефективніших реформ у світовій історії.

Фактично Рузвельтом було проведено в життя навіть більше реформ, ніж було обіцяно у передвиборній кампанії. Вже 9 березня була скликана спеціальна сесія Конгресу і протягом 100 днів (за 3 місяці) закладені основи політики *"Нового курсу"*. Заперечуючи політику *"трубого індивідуалізму"* Гувера, президент Рузвельт розраховував перебороти кризу опираючись на вчення видатного англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса (1883–1946 рр.). В умовах глибоких змін в економіці капіталістичних країн, при пануванні монополій, Кейнс і його послідовники визнавали за необхідне широку участь держави в регулюванні господарського життя. Виходячи з цього, основною метою реформ Рузвельта стало посилення активного втручання держави в процеси суспільного відтворення. У здійсненні *"Нового курсу"* виділяють два етапи: перший – 1933–1935 рр., і другий етап – з 1935 р., коли позначилися помітні зрушення вліво.

Реформи розпочалися з банківської і фінансової систем. У прийнятому одноголосно конгресом Надзвичайному законі про банки передбачалося поновлення їх функцій й одержання урядових кредитів (позик) з Федеральної резервної системи. Створена при президенті Гувері Реконструктивна корпорація розширила свої операції по наданню позик а число банків скоротилося з 25 тис. до 15 тис. Для збільшенні фінансових ресурсів держави й розширення її регулюючих функцій у цей період США відмовилися від золотого стандарту, вилучили золото з обігу й провели девальвацію (знецінювання) долара. У січні 1934 р. золотий вміст долара знизився на 41 %. Одночасно золотий запас був вилучений з федеральних резервних банків і переданий казначейству. Банкам замість цього видавалися золоті сертифікати, прирівняні до золота й забезпечені банківським резервом. На початку 1934 р. був прийнятий закон про золотий резерв, який встановлював нову ціну на золото – 35 дол. за унцію, котра діяла аж до 1971 р. Завдяки девальвації долара розподіл доходу змінився на користь промислового, а не позичкового капіталу. Тим самим були відвернені масові банкрутства в кредитній сфері, зменшилася заборгованість монополій уряду, підсилювалися експортні можливості США. Для стимулювання дрібних акціонерів і вкладників (приватних коштів) була створена корпорація по страхуванню банківських вкладів, а також вжито заходів щодо захисту внесків від ризику через біржову спекуляцію. Введення державного страхування депозитів (внесків) сприяло запобіганню банкрутств, підвищувало довіру вкладників.

12 травня 1933 р. було ухвалено Закон про регулювання й перебудову у сільському господарстві. Він мав компромісний характер, але його головною рисою було прагнення підвищити ціни на сільськогосподарську продукцію до рівня, який би забезпечував ту ж саму закупівельну спроможність сільськогосподарської продукції, яка існувала у базисний період 1909–1914 рр. – *"золоту добу"* сільського господарства. Для проведення закону в життя була створена Адміністрація регулювання сільського господарства, – т.зв. ААА. Все диктувалося необхідністю згладити ефекти надвиробництва. Сьогодні це виглядає дивно. Заохочується не виробництво а навпаки преміюються підприємці за скорочення посівних площ сільськогосподарської продукції і поголів'я худоби. В той час як в країні населення перебувало на межі голоду пшениця зсипалася з танкерів в океан. А на африканському континенті, тоді як і тепер, в багатьох країнах та місцевостях спостерігався голод. Вільна конкуренція (класична ліберальна економіка) в умовах індустріального виробництва призводила до надвиробництва а надвиробництво породжувало економічну кризу. Політичні сили лівого спрямування вважали економічні кризи надвиробництва органічними ознаками капіталізму, що капіталістична держава по

своїй природі не спроможна впоратися з кризами надвиробництва і тому під ударами економічних криз має відійти в не буття. Франклін Делано Рузвельт своїми реформами спростував їх теоретичні передбачення.

Економічна криза була надзвичайно руйнівною у сільському господарстві. Для подолання аграрної кризи закон передбачав заходи щодо підвищення цін на сільськогосподарську продукцію до рівня 1909–1914 рр. В тому числі: 1. скорочення посівних площ і поголів'я худоби. За кожен незасіяний гектар фермери одержували компенсації і премію, кошти на яку мобілізувалися за рахунок податку на компанії, податку на борошно і податку на бавовняну пряжу. До моменту введення такого заходу ціни на зерно, що існували, робили більш вигідним його використання як палива, і в деяких штатах зерно й кукурудзу спалювали замість дров і вугілля; 2. надзвичайні заходи фінансування державою фермерської заборгованості, що до початку 1933 р. досягла 12 млрд. дол.; 3. Інфляційні заходи: Уряд одержував право девальвувати долар, ремонетизувати срібло, випустити на 3 млрд. дол. казначейських білетів і державних облігацій. В результаті фермери за 1933–1935 рр. одержали кредити на суму більше 2 млрд. дол., і продаж з аукціонів ферм, які розорилися, припинився. Законом передбачалися також інші конкретні засоби підвищення цін на фермерську продукцію і доходів, а саме: обмеження оброблюваних площ, що досягалося визначенням для кожного фермера його частки у загальних обсягах виробництва, а також угода про реалізацію продукції між виробниками та оптовими фірмами для підтримання мінімальних цін та виплати фермерам, які погодилися взяти участь у цих заходах. Кошти на реалізацію цієї програми мали надійти за рахунок оподаткування переробників сільськогосподарської продукції. Управління у справах регулювання і перебудови сільського господарства провело величезну роботу, спрямовану на скорочення виробництва і підвищення цін. Воно вирішило зосередитись на 16 основних сировинних товарах, до яких потрапили: зерно, свинина, тютюн, молочні продукти, земляні горіхи, цукрова тростина та картопля. Програма, яка на перший погляд була вигідною для фермерів, зазнала опору з боку багатьох із тих, хто хотів після підвищення цін мати можливість вирощувати більше. Тому фермерів спонукали до участі в програмі спеціальними системами оподаткування, які потім були втілені у відповідних законах, наприклад, у Законі Банкхеда про регулювання виробництва бавовни від 1934 р. та ін. Ще одним стимулом для фермерів приєднатися до програм визначення граничних посівних площ стало існування Товарно-кредитної корпорації. Принципи діяльності цієї корпорації виглядали наступним чином: якщо ціни були недостатньо високими, фермер міг притримати свою продукцію і одержати від Товарно-кредитної корпорації позику під невеликі відсотки; якщо ціни піднімалися, фермер міг використати свою продукцію, продавши її; якщо ціни падали, фермер мав можливість не повертати позику, і тоді уряд приймав як сплату його врожай.

Центральне місце у заходах “Нового курсу” приділялося проблемі відновлення промисловості. У червні 1933 р. був прийнятий один із найбільш важливих законів – Закон про відновлення національної промисловості (НІРА). Для його проведення була створена Адміністрація національного відновлення, до складу якої ввійшли представники фінансової олігархії (від торговельної палати, від фірм “Дженера Л моторе”, “Стандарт ойл”, від групи Моргана й інших концернів), а також економісти, діячі Американської федерації праці. Головою Адміністрації національного відновлення був призначений генерал Хью Джонсон. Емблемою цього органу став синій орел. Якщо такої емблеми на продукції тієї чи іншої компанії не було, то суспільство її товари бойкотувало. Створювалося Національне управління у справах відбудови промисловості – урядова організація, яка повинна була забезпечувати виконання ділових домовленостей, покликаних регулювати ціни, виробництво, капітальні вкладення, методи маркетингу та збуту. Ці домовленості були названі “Кодексами чесної конкуренції” і складені, головним чином, підприємцями – за незначної участі робітників або споживачів. Закон про відновлення промисловості вводив загальну систему державного регулювання економіки. Він включав три розділи. Перший розділ передбачав заходи, які сприяли поживленню економіки і виводу її з тяжкої ситуації. Основу увагу зосереджувалося на “кодексі чесної конкуренції”, де встановлювалися правила конкуренції, зайнятості і найму. Асоціація підприємців усю промисловість розділила на 17 груп, кожна з яких зобов'язувалася розробити такий кодекс. Кодексами для кожного підприємства встановлювалися обсяги виробництва, рівень заробітної плати, тривалість робочого тижня, ринки збуту продукції, єдина політика цін. У кожному кодексі обов'язково обумовлювалися умови зайнятості і найму. При наймі на роботу не допускалася дискримінація членів профспілок, робітникам надавалося право на їхню організацію, визначалася нижня межа зарплати (мінімум) і максимально припустима тривалість робочого тижня. У випадку затвердження Кодексу президентом він ставав законом, а дія антитрестовського законодавства припинялася. В цілому у всіх галузях промисловості адміністрація Рузвельта санкціонувала 746 кодексів, які охопили 99% американської індустрії й торгівлі. У другому й третьому розділах закону визначалися форми оподаткування й фонд громадських робіт із вказівкою порядку використання коштів цього фонду.

Для надання допомоги безробітним Конгрес створив Адміністрацію громадських робіт, яку очолив міністр внутрішніх справ Г.Ікес. На організацію громадських робіт виділялося 3,3 млрд. дол., – сума небачена на той час. У числі інших заходів боротьби з безробіттям було створення трудових таборів для безробітної молоді, у віці 18–25 років. Вони забезпечувалися безкоштовним харчуванням, житлом, форменим одягом, їм платили 1 дол. щоденно. Чисельність молоді в таборах досягала 250 тис. чоловік. Роботами керували офіцери

армійського резерву. З огляду на популярність такого заходу, до 1935 р. табори були розширені вдвічі й у них до другої світової війни побувало 3 млн чоловік. Молодь очищала ліси, проводила меліорацію, займалася лісонасадженням, ремонтувала дороги. Адміністрація надзвичайної допомоги на чолі з радником президента Г. Гопкінсом (1890–1946 рр.) видавала штатам дотації для надання допомоги безробітним. Масштаби громадських робіт, організованих американським урядом, були значними – до січня 1934 р. було зайнято 5 млн. чол. Соціальну допомогу одержували 20 млн. американців.

У 1933 р. було створене Управління долини ріки Теннесі, на яке було покладено завдання освоєння цього найбільш відсталого району. Тут здійснювалося будівництво ГЕС, проводилися лісонасадження й боротьба з ерозією ґрунтів, контролювалася промисловість, яка постачалася електростанцією Теннесі. Роботу було надано 40 тис. громадян. Для працевлаштування безробітних на Півдні США створювалася сучасна інфраструктура – будувалися автостради, аеродроми, мости, гавані і т.д. Угода про зайнятість стосувалася дитячої праці передбачала в одних випадках 40-годинний робочий тиждень, а в інших – не більше 35 годин при мінімальній погодинній оплаті праці 40 центів, а також забороняла не виправдані підвищення цін.

Можливо, Національне управління у справах відбудови промисловості й не дуже багато зробило для самої відбудови, та напевне сприяло підйому у Сполучених Штатах організованого руху робітників. Розділ 7(а) Закону надавав право колективного ведення переговорів, і як наслідок, чисельність членів профспілок почала зростати, хоча за перші роки депресії кількість членів профспілок скоротилася з 37,6 млн. чол. у 1930р. до 27,9 млн. у 1933р., тобто – з 6,8 % до 5,2 % від загальної кількості працездатного населення.

Зрозуміло, що створення Конгресу виробничих профспілок (КВП) суттєво вплинуло на зростання кількості членів профспілок. У 1935–1936 рр. Конгрес виробничих профспілок був виключений з АФП (Американської федерації праці). У серпні 1935 р. було ухвалено Закон про соціальне забезпечення. Цей закон передбачав для старих людей щорічні виплати з фонду, в якому нагромаджувалися податки на заробітну плату працівників і на підприємницький фонд заробітної плати. Пенсійним віком було визначено 65 років, після досягнення яких мали починатися довічні виплати робітникам, а після їхньої смерті – їхнім утриманцям. Інші положення закону стосувалися проблеми сліпих та людей з фізичними та розумовими вадами, але страхуванням на випадок хвороби знехтували.

Закон про соціальне забезпечення спонукав штати до створення компенсаційних фондів для безробітних через стягнення з роботодавців 3% федерального податку, але поряд з цим надавав податкову знижку 90% тим роботодавцям, які робили відрахування до затвердженого на федеральному рівні фонду страхування від безробіття того чи іншого штату. Страховий фонд штату не був для роботодавця тотожним додатковому податку, а отже побоювання зазнати збитків виявлялися безпідставними. Крім того, законом обумовлювалося, що робітники не можуть приневолюватися до виконання роботи і позбавлятися винагороди, якщо їхня відмова була зумовлена тим, що робота пропонувалася на підприємстві, яке не має профспілки, або в ситуації, коли мав місце трудовий конфлікт, або коли платня і час роботи не відповідали стандартам, передбаченим для такого типу робіт. Закон “Про справедливі трудові стандарти”, ухвалений у червні 1938р., був останнім із значних заходів у реформуванні трудових відносин у цей період. Законом встановлювався 44-годинний робочий тиждень, який через два роки повинен був скоротитися до 40 годин, та мінімальна заробітна плата 25 центів на годину, а у виняткових випадках – на рівні 40 центів на годину. Незважаючи на заперечення, Конгрес дав дозвіл на виділення штатам цільових субсидій обсягом у 0,5 мільяр. дол., для налагодження платіжного механізму. У кожному штаті передбачалося створення відповідних організацій, які б під федеральним керівництвом забезпечували дотримання певних мінімальних стандартів.

Крім безпосередньої допомоги, яка завжди була об’єктом критики, іншим засобом стимулювання сукупного попиту та зайнятості є витрати на громадські роботи. В рамках Нового курсу програми громадських робіт почалися у листопаді 1933 р., коли було створено Управління цивільного будівництва (УЦБ), яке прийшло на зміну попередній практиці коли згідно із Федеральним законом про надання надзвичайної допомоги від 1933 р., на ці цілі витрачалися невеликі суми.

Функціонуючи з листопада 1933 р. по липень 1934 р., Управління цивільного будівництва витратило біля 1 млрд. доларів на реалізацію різних проектів, – від будівництва шляхів, шкільних закладів, парків та аеропортів до програм для художників, письменників та оперних співаків. Крім того, УЦБ також матеріально підтримувало чимало шкіл, забезпечуючи заробітки вчителів навчальних закладів. У березні Конгрес нарешті ухвалив Закон “Про асигнування на програми надзвичайної допомоги” від 1935 р., який дав президентові карт-бланш у використанні на власний розсуд майже 5 млрд. доларів. Конгрес відмовився від контролю над витратами, які складала значну частину бюджету, й надав президентові додаткові повноваження. Зрозуміло, що “Новий курс” не забезпечив повної зайнятості, тому що в кращому випадку роботу отримали приблизно 3 із майже 10 млн. безробітних. Багато продовжували отримувати допомогу з безробіття. Однією з найчисленніших груп, яку найсильніше зачепила депресія, була молодь, котра несла непропорційно важкий тягар безробіття. Одну третину її складала безробітні, а з тих, хто мав роботу, п’ята частина працювали неповний день. Більше за всіх страждали жінки й незаможна молодь.”Новий курс” намагався розв’язати цю проблему,

розробивши програми для молоді. Першою стала програма, яка мала назву Корпус підтримки цивільного населення й охоплювала молодь 17–25-річного віку, яка працювала за програмами громадських робіт. Працюючи у кожному штаті, молоді люди будували шляхи, мости, пожежні вежі, поліпшували стан лісів і споруджували місця відпочинку та розваг, працювали над реалізацією проектів боротьби з ерозією ґрунтів та запобігання повеням, брали участь у природоохоронних програмах. На потреби тих, хто навчався в учбових закладах, Національне управління у справах молоді передавало до цих закладів гроші, після чого вони мали розробляти необхідні для реалізації проекти. Це могла бути робота протягом неповного робочого дня з обмеженою кількістю годин праці.

Учні середніх шкіл (0,5 млн. чол.) одержували по 6 дол. що місяця, студенти коледжів (600 тис. чол.) – 10-20 доларів що місячно, причому для аспірантів ця сума підвищувалася до 20-30 дол. що місяця. Вони робили велику частину канцелярської роботи, причому існувало прагнення узгоджувати роботу з інтересами учнівської молоді. Молодь, яка не навчалася у навчальних закладах, (2,6 млн. чол.) працювала у рамках проектів громадських робіт, аналогічних тим, що передбачалися іншими програмами громадських робіт: дорожні роботи, ремонт навчальних закладів, будівельні роботи загального характеру, тощо. Вони працювали більше годин, ніж ті, що навчалися і, зрозуміло, заробляли більше – приблизно 225 дол. що місяця. Таким чином, можна дійти до висновку, що законодавче забезпечення “нового курсу” Рузвельта здійснювалось Конгресом США за поданням президента.

Всі ці заходи і забезпечили здійснення реформ, які виявилися одними із наймасштабних і найуспішніших реформ у світовій історії.

Література

1. *Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. Вид. 6-те, доп. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2007. – 624 с.*
2. *Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник. / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 400 с.*
3. *Омельяненко О.А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2-х т. Т.1 / Омельяненко О.А. – М.: ТОН. Острожське, 2001. – 528 с.*
4. *Омельяненко О.А. Всеобщая история государства и права: Учебник: в 2-х т. Т.2 / Омельяненко О.А. – М.: ТОН. Острожське, 2001. – 496 с.*
5. *Бостон Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібн. / Бостон Л.М., Бостон С.К. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.*
6. *Кухта Б. Основи політичної науки: курс лекцій. Част. 1. З історії політичної думки / Кухта Б., Романюк А., Поліщук М., Старецька Л. – Львів: Кальварія, 1996. – 238 с.*
7. *Бальсон Я. М. История государства и права США. / Бальсон Я. М., Ливанцев К. Е. – Ленинград: Издво ЛенГУ, 1982. – 337 с.*
8. *Авдеев Ю.Н. Буржуазное государство в период 1918-1939 гг. / Авдеев Ю.Н., Струнников Н.В. – М., 1954. – 278 с.*
9. *Государство и управление в США / авт. кол. Л.И.Евченко, В.Е.Хруцкий, В.П.Аверчев и др.; отв. ред. Л.И.Евченко; Академия наук. СССР. Институт США и Канады- М., Мысль 1985. – 303 с.*
10. *Мальков В.А. “Новый курс” США / Мальков В.А. – М., Политическая литература. 1980. – 301 с.*
11. *Мишин А.А. Принцип разделения властей в конституционном механизме США / Мишин А.А. – Ленинград: Наука, 1984. – 307 с.*
12. *Ливанцев К. Е. История буржуазного государства и права: учебник / Ливанцев К. Е. – М., 1983. – 344 с.*
13. *Улунян А.А. Новейшая история зарубежных стран: Европа и Америка, 1917-1945.*
14. *Иванян Э. А. История США: пособие для вузов. – М.: Дрофа, 2006. – 571 с.*
15. *Иванян Э. А. Белый дом: политика и президенты. – М.: Издательство политической литературы, 1975. – 432 с.*
16. *Ригіна О.М. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки: Новітній час (1914-2008 рр.): Курс лекцій / О.М.Ригіна. – Дрогобич: Видавництво “ Коло ”, 2011. – 326 с.*